

Iskandirova Gulchehra Maxmudovna

O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi
“San‘at nazariyasi va tarixi” kafedrası o‘qituvchisi

O‘ZBEK RAQS SAN‘ATI RIVOJIDA QADIMIY AN‘ANALARNING AHAMIYATI

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada o‘zbek milliy raqs san‘atidagi tarixiy an‘analar asrlarga borib taqalashi, O‘zbekiston boy bo‘lgan ellinistik davr yodgorliklari, liboslari, murakkab sahna harakatlaridagi sozanda va raqqosalarning obrazlari, O‘rta asr miniatyuralarida raqs sahnalarining ajralmas atributlari, qadimda xalq o‘yinlari diniy, tasavvufiy va jangovar marosimlarga bag‘ishlangan tomoshalarida rivojlanganligi. O‘zbek milliy raqs san‘atidagi an‘analar davomiyligi. Bundan tashqari farzandning dunyoga kelishi, dafn marosimlari keng yoritilgan. Shuningdek, to‘y bayram an‘analari va boshqa turli xil tadbirlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: raqs, san‘at, an‘ana, marosim, xalq, davr, folklor, ijro, musiqa, xoreografiya, davomiylilik.

АННОТАЦИЯ: В данной статье исторические традиции узбекского национального танцевального искусства уходят в глубь веков, Узбекистан богат памятниками эллинистического периода, костюмами, изображениями музыкантов и танцоров в сложных сценических движениях, неизменными атрибутами танцевальных сцен в средневековых миниатюрах, в древности. развитие народных игр в религиозных, мистических и боевых обрядах. Преемственность традиций узбекского национального танцевального искусства. Кроме того, широко освещаются рождение ребенка, погребальные обряды. Также рассказывается о свадебных традициях и других различных событиях.

Ключевые слова: танец, искусство, традиция, обряд, народ, эпоха, фольклор, перформанс, музыка, хореография, преемственность.

ANNOTATION: In this article, the historical traditions of the Uzbek national dance art go back centuries; Uzbekistan is rich in monuments of the Hellenistic period, costumes, images of musicians and dancers in complex stage movements, indispensable attributes of dance scenes in medieval miniatures in antiquity. development of folklor games in religious, mystical and martial rituals. Continuity of traditions of the Uzbek national dance art. In addition, the birth of a child and funeral rites are widely covered. It also talks about wedding traditions and other various events.

Key words: dance, art, tradition, ritual, people, era, folklore, performance, music, choreography, continuity.

Ming yillar davomida Sharq va G‘arbni bog‘lab turgan Buyuk Ipak yo‘li nafaqat savdo yo‘li vazifasini o‘tagan. U bir vaqtning o‘zida uzoq xalqlarning ma‘naviy aloqasi uchun birlashtiruvchi ip edi. So‘g‘diyona, Xorazm, Baqtriya, Hindiston, Xitoy, Eron madaniy an‘analarining qorishmasi o‘ziga xos raqs uslubining paydo bo‘lishiga yordam berdi. O‘sha davrda so‘g‘d raqqosalarining shuhrati eng olis o‘lkalarga yetib borgan va VIII-asr Xitoy yilnomalaridan ma‘lumki, Sug‘diyona hukmdorlari Usmon saltanati hukmdorlariga sovg‘a sifatida musiqa va raqsga mohir qizlarni yuborgan.

IX-X-asrlarda raqsda o‘zaro bog‘liq teatr syujeti yo‘qoldi, ramziy raqs harakatlarining plastikligi katta ahamiyat kasb etdi. Musiqa, qo‘shiq va raqs “xona bazm o‘yin” - saroy zodagonlari uchun yopiq intim o‘yin-kulgi deb nomlangan. Bu raqslarda asosiy narsa oyoqlarning harakati emas, balki pozalar va hayajonli “qo‘llarning raqsi” edi.

O‘rta Osiyo Uyg‘onish davri deb ataladigan temuriylar davrida dunyoviy saroy raqslari san‘ati katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Amir Temur saroyida o‘tkaziladigan tantanalarda raqqosalarning ishtiroki majburiy bo‘lgan. Solnomachilar o‘z davrida mashhur shoir va san‘atkorlarning nomlari bilan birga mashhur bo‘lgan “xona bazm o‘yin” ustalarining nomlarini yozib olganlar. Shunday qilib, saroy raqqosasi-improvizori Said Badr tarixda qoldi.

O‘rta asrlarda maqomning an‘anaviy musiqa va vokal janri rivojlandi. Maqomlar cholg‘u, vokal va raqs shakllari - “ufor”dan iborat bo‘lgan. Turli davrlardagi maqom matnlarida so‘fiylik ta‘limoti yoki mumtoz dostonlarning tasavvuf falsafasi she‘riy jihatdan ifodalangan. Maqomlarning mumtoz musiqasi bugungi kunda ham juda mashhur bo‘lib, ularning raqs shakllari she‘riy matnlarning o‘ziga xos hissiy tasviri sifatida xizmat qiladi. Raqs maqomlarini ijro etish san‘ati eng yaxshi professional raqqosalarni ulug‘ladi.

O‘zbekistonning har bir hududida chuqur xalq an‘analariga ega raqsalar mavjud. Toshkent raqsi “Bayot” va Samarqand “Besh-qarsak” raqslari kaftlarning ritmik qarsak urishi va barmoqlarning urilishi ostida ijro etiladi, chunki kaftlar eng qadimiy “musiqa asbobi” hisoblanadi. Andijon raqsining harakatlari xalq ot o‘yinlari “uloq” bilan bog‘liq. Surxondaryo vodiylarida ayollar bezatilgan yog‘och qoshiqlar jo‘rligida raqsga tushishadi.

An‘anaviy o‘zbek musiqasi qadimdan kelib chiqqan. O‘zbek xalq musiqasi, ko‘p janrlarga bo‘linadi. Beshinchi kuylar va bolalar qo‘shiqlari, marosim, mehnat va maishiy qo‘shiqlar, dialog qo‘shiqlari, qo‘shiq-raqs qo‘shiqlari, lirik qo‘shiqlar shular jumlasidandir. O‘zbek musiqasining mumtoz asarlari maqomlar–cho‘zilgan, ta‘sirchan ijrosi bilan ajralib turadigan maxsus musiqiy janrdir. Ularni lirik xonandalar Sharq shoirlari (Jomiy, Navoiy, Fuzuliy, Hofiz, Uvaysiy, Nodir, Muqimiy, Ogahiy va boshqalar) she‘rlariga kuylaydilar.

YUNESKO O‘zbekistonning “shashmak”li an‘anaviy musiqasini insoniyat og‘zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonalari ro‘yxatiga kiritdi.

U o‘zbek musiqa an‘analarining boyligi va xalq cholg‘ularining xilma-xilligi haqida gapiradi: torli va kamonli cholg‘u asboblari — g‘ijak, qobuz, setor va sato; torli torlar – dombra, dutor, tanbur, ud va rubob; torli zarbli chang; qamishdan puflama asboblari — sibizik, bulaman, surnay va qo‘shnay; shamol naylari - nai va gajir-nai; guruch - karnay; perkussiya – doira, nog‘ora, chindaul, safail, koshuk va boshqalar.

Raqs san‘ati insonning eng nafis his-tuyg‘ulari va hayajonlarini, nozik ichki kechinmalari hamda orzu-umidlarini o‘zida mujassam etadi, bu tuyg‘ularni nozik harakatlarda ko‘rsatadi. Raqs san‘atida har bir millatning o‘ziga xos xususiyatlari, qiyofasi, xalqning tarixi va ruhiyati o‘zligi bilan namoyon bo‘ladi.

Raqs san‘atida asosiy ifoda vositasi hisoblangan ijrochining uyg‘un tana harakati va holatlari, yuzidagi imo - ishoralari, shu bilan birga musiqiy ritm, temp badiiy obraz yaratilishiga xizmat qiladi hamda raqsning o‘ziga xos, shartli-majoziy xususiyatlarini belgilaydi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o‘zbek raqs san‘ati “Katta o‘yin” nomli yirik shakldagi bir qancha raqslardan (bu janrdagi raqslarning asosi aynan shu raqsning o‘zi bo‘lgani uchun, ularning hammasini ham shu nom bilan yuritishar edi), “Xona bazm” deb ataluvchi raqslardan,

ommaviylashtirilgan raqslardan, sirkka xos bir qancha o‘yinlardan va ijrochilari professional raqqos bo‘lmagan improvizatsiya o‘yinlaridan iborat edi [1, b.14].

Qadimgi sug‘d raqslari, qoida tariqasida, syujet asosiga ega edi. Hozirgi kunda “Katta o‘yin” raqsini ko‘rishingiz mumkin, bu “Katta o‘yin” degan ma‘noni anglatadi. Uning ijrochilari tomonidan ehtiyotkorlik bilan saqlanib qolgan afsonalarda aytilishicha, u hatto Makedoniyalik Aleksandr davrida ham raqsga tushgan. “Katta o‘yin” bir necha o‘nlab ritmik qismlardan – “usullar”dan iborat raqs to‘plamidir. Ularning nomlari raqsning hissiy kayfiyatini majoziy ma‘noda aks ettiradi: “dildir” – chayqalishlar, “yurga” – pacerning qadami, “sarbozi” – jangovar, “sadra” – dafn.

XIX-asrda “Katta o‘yin” shunchaki raqs emas, balki murakkab spektakl bo‘lib, syujeti rivojlanib borayotgan, raqqosalarning liboslari va yorug‘lik effektlarini o‘zgartiruvchi spektakl bo‘lib, ikki yuz sakson usuldan iborat edi.

Bir qiz katta sahna - doiraning ritmik zarbalari ostida aylanmoqda. Ipak yubkaning yengil burmalari yechib, tebranadi, raqs girdobiga tushib qoladi, to‘q o‘ralar paydo bo‘ladi, ipak shim kiygan oyoqlari chaqnaydi, to‘pig‘idan “jiyak” o‘rilgan kashta bog‘langan, tuflining poshnalari chirsillaydi.

Ammo keyin raqqosa to‘satdan joyida qotib qoldi va vaqt o‘tishi bilan doirachining mohir barmoqlari ostida parchalanib, raqqosaning qo‘llari titraydi, yelkalari silliq siljiydi, qora ko‘zlari qo‘zg‘atuvchi tarzda porlaydi va zargarlik buyumlari oltin bilan porladi va yana u raqs girdobida. Ehtirosli va hayajonli o‘zbek xalq o‘yinlari hech kimni befarq qoldira olmaydi. Qadimgi kunlarda ular raqqosa o‘z raqsi bilan yuksak his-tuyg‘ular, insonning baxti va qayg‘ulari, zavqu qayg‘ulari, orzulari haqida gapira olishi kerakligini aytishdi.

Olimlarning ta‘kidlashicha, “Katta o‘yin” ning mazmuni qadimiy urf-odat va afsonalarga asoslangan. So‘g‘diylarda bahor faslining boshlanishi – Navro‘z o‘layotgan va tirilayotgan xudo Siyovushga bag‘ishlangan keng nishonlangan. Navro‘z bayramida qishloq yoki shaharning barcha aholisi qatnashdi. Afsonaga ko‘ra, Siyovush go‘zal o‘rmon ma‘budasidan tug‘ilgan. Eron shohi Kay-Kausga o‘g‘il tug‘ib, vafot etdi va yosh Siyovush o‘zining go‘zalligi, kuchi va olijanoblighi bilan hammani hayratda qoldirib, sakrab o‘sdi. [2, b.15]

Voyaga yetgan Siyovush o‘gay onasining jinoiy ishtiyoqidan voz kechdi va u o‘gay o‘g‘liga tuhmat qildi, ammo yigit o‘zining begunohligini sinovdan o‘tib, olov bilan isbotladi. U Samarqandning afsonaviy asoschisi Turon shohi Afrosiyobning qiziga uylangan. Dushmanlari unga tuhmat qilib, o‘ldirishdi. Daraxtlar va donlar xudosi Haoma undan o‘ch oldi, Siyovush esa xuddi bahorda tabiat qayta tug‘ilganidek, tuproqdan ko‘tarildi.

“Katta o‘yin” usulini birin-ketin ko‘rib chiqsak, raqs syujeti Siyovush afsonasiga asoslanganligi, raqs epizodlari uning hayoti, o‘limi va tirilishiga bag‘ishlanganligi ayon bo‘ladi.

Raqs san‘atining tarixi, xalqlar sahna raqslari merosi masalasi hamda zamonaviy raqs voqeligini o‘rganishga bag‘ishlangan yirik monografik tadqiqotlar, ilmiy maqolalar, turkum himoya qilingan magistrlik va bakalavrluk dissertatsiyalari, nomzodlik va doktorlik tadqiqotlari, o‘tkazilgan respublika va mintaqaviy konferensiyalar soni, salmog‘i raqs san‘atiga bo‘lgan e‘tibordan darak beradi. O‘zbek raqs san‘ati nomini butun dunyoga tanitish istagida tinimsiz mehnat qilib kelayotgan raqqoslar baletmeyster va raqqosalarning mehnatini xalqaro hamjamiyat oldida tarannum etmoqda. Ushbu davrning tarixiy ahamiyatga molik yutuqlaridan biri sifatida ko‘rinadi. Eng avvalo o‘zbek tilining raqqoslik tafakkurida chinakamiga ilm tili maqomiga yuksalganligini alohida qayd etish zarur. O‘tgan asrning yigirmanchi yillarida

A.Ardobus, I.Baxta keyinroq esa L.Avdeyeva, M.Raxmonov, M.Qodirov, T.Tursunov, R.Karimova va boshqa olimlar raqsshunoslik ilmining taraqqiyotiga xizmat qildilar. [3, b.36]

Bashariyat tarixida davlatlarning vujudga kelishi, turli xalq va millatlarning shakllanishi turfa xil san'at yo'nalishlari paydo bo'lishiga asos bo'ldi. Har bir xalqning o'z milliy san'ati yaratildi va takomillashib bordi. Har bir millatning o'zigagina xos bo'lgan jihatlar: etnik kelib chiqishi, mamlakat xududining joylashuvi, umummilliy qadriyatlari, urf-odatlar hamda xarakteri raqs harakatlariga ko'chdi. Shu asosda turli xalq raqslari vujudga keldi. O'ziga xos bu raqslar millatning orzu-umidlari, ichki tug'yonlari, davr va muhitga bo'lgan munosabat, eng asosiysi har bir qalb ichki kechinmalarining ifodasi sifatida eng sevimli san'at darajasiga ko'tarildi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Авдеева Л. Танцевальное искусство Узбекистана. - Ташкент, 1963, стр. 14.
2. Авдеева Л. Танцевальное искусство Узбекистана. Т. 1960, стр.15.
3. Авдеева Л. “Балет Узбекистана”. Издательство литературы и искусств имени Г.Гуляма, Ташкент, 1973.